

הקדמה

בלוח השנה העברי ישנו כלל הנקרא: "לא אד"ו ראש, ולא בד"ו פסח". על פי הכלל, ראש השנה לעולם לא יחול בימים ראשון, רביעי ושישי - לא אד"ו ראש. יום טוב ראשון של פסח לעולם לא יחול בימים שני, רביעי ושישי - לא בד"ו פסח. רמז לכלל זה ניתן למצוא לראשונה בספר עזרא. וכך נאמר שם (ח, טז-יז):

וְאֶשְׁלַח לְאַלְיָעָזָר לְאַרְיֵאל לְשִׁמְעֵיָה וּלְאֶלְנָתָן וּלְיָרִיב וּלְאֶלְנָתָן וּלְנָתָן וּלְזַכְרְיָה וּלְמִשְׁלֵם רְאִשִׁים, וּלְיֹזְרָיִב וּלְאֶלְנָתָן מְבִינִים. וְאַצְוֶה אוֹתָם עַל אֲדוֹ הָרֹאשׁ בְּכֶסֶףיָא הַמָּקוֹם, וְאַשְׁיֶמָה בְּפִיָּהֶם דְּבָרִים לְדַבֵּר אֶל אֲדוֹ אֲחִיו הַנְּתִינִים בְּכֶסֶףיָא הַמָּקוֹם לְהִבְיָא לָנוּ מִשְׁרָתִים לְבֵית אֱלֹהֵינוּ.

לכאורה, הפסוקים הנ"ל לא קשורים לכלל של לוח השנה העברי. בפסוקים אלו מסופר שעזרא שולח את יועציו לעיר בשם כספיא¹ על מנת לקחת משרתים לבית ה', ושהם צריכים לקחת עמהם איש בשם אדו הראש.²

אולם, ניתן לראות לפי דעתי בפסוק זה רמז לכלל לא אד"ו ראש, שכן עזרא שולח את יועציו להעביר מסר לעם בגולה ובארץ ישראל שיש לשים לב לימי ראש השנה. בהמשך הפסוק עזרא מצווה את יועציו גם להביא משרתים לבית ה'. לפי עניות דעתי, אין הכוונה בהכרח כהנים או לויים שיעסקו במלאכת המקדש, אלא מדובר על עדים שישרתו את העם בעניין קידוש החודש. דבר זה חיוני לבית המקדש, מכיוון שעל פי עדותם יקבע מתי צריך לבצע כל דבר ודבר בבית המקדש, למשל, באיזה יום בדיוק צריך להקריב את קרבן הפסח ואת קרבנות המועדים האחרים.

עדים אלו נקראו עדי ראייה ומטרתם לראות את מצב הירח. על פי עדותם בית הדין יכריז מתי חל ראש החודש.

בית הדין קבעו את ראשי החודשים על סמך עדים עד ימי הלל נשיאה.³ לאחר ימיו של הלל נשיאה בוטל הצורך בראיית עדים.

¹ העיר כספיא הייתה העיר הדומיננטית ביותר בחיי יהדות הגולה אליה יצאו עם ישראל בימי חורבן בית ראשון ועד להקמת בית שני. כמו כן, התרכזו בה כהנים, לווים ונתנינים מעם ישראל. לא ידוע היכן נמצאת עיר זו במדויק בבל (התנ"ך המבואר, הרב עדין אבן ישראל שטיינזלץ).

² רש"י ומצודות דוד לפסוק י"ז.

³ הלל נשיאה היה נשיא הסנהדרין בארץ ישראל בדור החמישי לאמוראי ארץ ישראל. הוא חי במקביל לימיהם של אמוראי בבל אביי ורבא. על פי המסורת, הוא קבע את שיטת החישוב לזמני המולד.

ראש השנה ביום א' (לא א' ראש)

הלל נשיאה, שהיה נשיא הסנהדרין, תיקן לוח שנה קבוע, אשר נקבע על ידי שיטת חישוב אלגוריתמית, דהיינו, שימוש בהשערת אורך החודש הממוצע בקירוב בלי להשתמש בתצפיות ישירות. הוא תיקן בשיטה זו שכל החודשים, למעט מרחשוון וכסלו, יהיו חודשים שקבועים במספר ימיהם. חודשים אי זוגיים, כגון ניסן, יהיו שלושים ימים, וחודשים זוגיים, כגון אייר, יהיו עשרים ותשעה ימים. כתוצאה מכך, בין חודש ניסן לחודש חשוון יהיו 207 ימים באופן קבוע. לפיכך, יש קשר קבוע בין היום שבו חל פסח לבין היום שבו חלים שאר המועדים. אם היה פסח חל ביום שישי, ראש השנה היה חל ביום ראשון. ואם ראש השנה היה חל ביום ראשון, הושענא רבא היה חל ביום שבת, שכן בין ראש השנה להושענא רבא יש באופן קבוע עשרים ימים. אם כן, הכלל "לא אד"ו ראש ולא בד"ו פסח" דואג לכך שהושענא רבא לא יחול בשבת.

ננסה לברר לעומק את הבעיה בכך שהושענא רבא יחול בשבת. הגמרא במסכת סוכה (מ"ה ע"א) מתארת את מצוות נטילת הערבה. בכל ימי סוכות ישנה מצווה להביא לבית המקדש ענפים ארוכים של ערבות, ולהניח אותם בצידי המזבח, כשראשיהם כפופים על גבי המזבח. בעת הבאת הערבות היו הכהנים תוקעים תקיעה, תרועה ותקיעה. כל הדברים הללו נעשו בכל ימי סוכות למעט בשבת. כאשר הושענא רבא היה חל בשבת, היו מביאים את הערבות לבית המקדש בערב שבת, והיו משרים את הערבות במים כדי שלא יתייבשו. למחרת היו תולים את הערבות בצידי המזבח.

הנביאים תיקנו שכל ישראל יטלו את הערבה, וכן הוסיפו את מנהג חביטת הערבה. לאחר חורבן בית המקדש, עם ישראל המשיכו לקיים את המסורת ונטלו את הערבות וחבטו בהן רק בהושענא רבא, שכן יש קשר נסתר בין הערבה לבין היום השביעי שהוא הושענא רבא. חביטת הערבה מצריכה לעיתים טלטול, ועל כן לא מבצעים זאת בשבת, דהיינו בהושענא רבא שחל בשבת.

מאחר וחכמי הדור רצו שחביטת הערבה תתבצע מידי שנה, הם גזרו שהושענא רבא לא יחול ביום שבת.

נשאלת השאלה: לעיל הזכרנו שבזמן שבית המקדש היה קיים היו מביאים את הערבות לבית המקדש מערב שבת, והיו משרים אותם במים כדי שלא יתייבשו. אם כן, מדוע יש חשש טלטול בחביטת ערבות? כשם שבמקדש דאגו להימנע מלהביא את הערבות בהושענא רבא שחל בשבת, כך ניתן לעשות גם כיום! לכאורה ניתן לקיים את חיבוט הערבה בשבת על ידי הבאת הערבה מערב שבת לבית הכנסת ודאגה לכך שהערבה לא תתייבש!

הרב אליעזר מלמד בהערותיו (סוכה ו, ב) מבאר שאיסור טלטול אינו הסיבה לכך שאין מקיימים את הושענא רבא בשבת. אליבא דאמת, אין שום בעיה לקיים את חיבוט הערבה

בשבת, ואין בזה חשש טלטול. אף על פי כן, חכמים רצו שלא יקיימו את מצוות הערבה בשבת, הואיל ויש חשש שאנשים יאמרו שכשם שבערבה אין טלטול והיא מותרת בנטילה וחיבטה בשבת, כך אין שום איסור לקיים את נטילת הלולב ביום השבת. אנשים יחשבו שאם נטילת ערבה, שהיא מצווה דרבנן, נעשית בשבת, קל וחומר שאת מצוות נטילת לולב שהיא מדאורייתא יש לעשות ביום השבת.

אך עולה שאלה נוספת. מה ההבדל בין היום הראשון של סוכות, שלא מנעו ממנו לחול בשבת, לבין היום השביעי של סוכות, שמנעו ממנו מלחול בשבת? הרי ביום הראשון של סוכות שחל בשבת אסור ליטול לולב, ואף על פי כן הוא יכול לחול בשבת. לעומת זאת ביום השביעי של סוכות שחל בשבת אסור ליטול ערבה, והוא לא יכול לחול בשבת. ניתן לענות באופן הבא:

ראשית, אף על פי שביום הראשון של סוכות שחל בשבת אסור ליטול לולב משום טלטול, אפשר לקיים את שאר ענייני היום טוב בשבת. בשונה מהושענא רבא, שהמהות העיקרית של היום היא ליטול את הערבות ולחבוט אותן, תכליתו העיקרית של היום הראשון של סוכות אינה בהכרח ליטול את הלולב. ליום הראשון יש מטרות נוספות כגון שמחה ושיבה בסוכה.

יתרה מזאת, נוטלים את הלולב גם בשאר הימים, וכתוצאה מכך לא מפספסים את מצוות הנטילה באופן כללי, אך את הערבות אין נוטלים אלא בהושענא רבא ותו לא!

ראש השנה ביום ד' (לא ד' ראש)

על פי הכלל⁴ שראינו קודם, יש קשר קבוע בין היום שבו חל א' דפסח לבין היום שבו חלים שאר המועדים. לכן אם היה א' דפסח חל ביום שני, א' דראש השנה היה חל ביום רביעי. ואם א' דראש השנה היה חל ביום רביעי, יום כיפור היה חל ביום שישי, שכן בין א' דראש השנה ליום כיפור יהיו באופן קבוע תשעה ימים. אם כן, הכלל "לא אד"ו ראש" דואג לכך שיום כיפור לא יחול ביום שישי.

מדוע חשוב שיום הכיפורים לא יחול ביום שישי?

אם יחול יום הכיפורים סמוך לשבת, לא ניתן יהיה להכין אוכל לצורך השבת. מלאכת אוכל נפש מותרת בכל יום חול ובכל יום טוב רגיל, ואינה מותרת ביום שבתון כגון שבת ויום כיפור. יומיים רצופים שבהם יש איסור מלאכת אוכל נפש, עלולים ליצור בעיה וחשש שלא יהיה אוכל הולם לשבת. עלינו לזכור שבעבר, בתקופתו של האמורא הלל נשיאה, לא היו מקררים ולא היה ניתן לשמר אוכל למשך עשרים וארבע שעות.

⁴ הכלל שמציין שישנם 207 ימים בין חודש ניסן לחודש חשוון באופן קבוע.

בנוסף, לו יום הכיפורים היה חל ביום שישי, לא הייתה אפשרות לקבל את שבת מוקדם, כיון שזמן תפילת הנעילה הוא סמוך לצאת הצום. ישנה מצווה מיוחדת של תוספת שבת – שהייתה נמנעת במקרה זה.

ניתן להוסיף עוד, שלאחר יום הכיפורים האדם עייף וחלש מהצום ומהתפילות הארוכות ומהמאמץ הגדול בצום ובתפילה, ולכן עונג השבת יפגע אם הוא יהיה מיד אחרי יום כיפור. מסיבות אלו, אין לקיים את פסח ביום שני, ראש השנה ביום רביעי, ויום כיפור ביום שישי, שזמני מועדים אלו תלויים זה בזה.

לאור דברים אלו, ניתן לשאול שאלה אחרת. כיון שראינו שדואגים שיום כיפור לא יחול ביום שישי כדי לא לפגוע בעונג שבת, למה ניתן לקיים את יום הכיפורים בשבת? הרי בכך אנו מבטלים את עונג השבת!

ניתן לומר ששילוב של יום הכיפורים ושבת דוקא מרומם את הקדושה של השבת עם משמעות רוחנית גדולה וחיבור לה' בתפילה חזקה. חיבור לה' שנעשה מתוך קדושת השבת מחזק אצל האדם את התחושה שיש עונג. בזמן תפילת השבת הציבור מרגישים חופשיים מהעיסוק היום יומי בחול והם חשים פנויים לעסוק בתפילה וברוח. כאשר אדם עושה פעולות בזמן קבוע ורגיל לו, יהיה לו הרבה יותר קל להצליח לקבל עונג וחיבור מהתפילה. יום כיפור שחל בשישי חל רק בשעה הראשונה מתוך השבת, וכפי שראינו קודם דורש מאמץ מן האדם בשבת עצמה לאחר ההשקעה העצומה במהלך הצום ביום שישי. על כן, יצא שכרנו בהפסדנו ולא קיבלנו עונג שבת מהשעה הבודדה. השעה הבודדה פגעה למעשה בתפילות השבת.

יש להסיק שאין אנו מבטלים ביום כיפור שחל בשבת את מצוות עונג שבת. המצוה מתחברת ביחד עם התפילה של יום הכיפורים שנעשית בשבת שבאופן כללי יש בה חיבור לתפילה.

ראש השנה ביום ו' (לא ו' ראש)

אם היה א' דפסח חל ביום רביעי, א' דראש השנה היה חל ביום שישי. ואם א' דראש השנה היה חל ביום שישי, יום כיפור היה חל ביום ראשון. אם כן, הכלל "לא אד"ו ראש" דואג לכך שיום כיפור לא יחול ביום ראשון.

לכאורה אם יום הכיפורים יחול ביום ראשון, אין בעיה של מלאכת אוכל נפש, כמו שישנה בעיה כאשר הוא חל בשישי, שכן יום השבת יחול לפני יום הכיפורים, ואין פגיעה ביום השבת עצמו.

זאת ועוד, האכילה בערב הצום היא מצוה, "כל האוכל הרבה בתשיעי כאילו התענה תשיעי ועשירי". אם כן, בשבת זו מצות עונג שבת והמצווה לאכול בערב יום כיפור משתלבות זו בזו.

עוד ניתן להוסיף ולשאול: בבריאת העולם האדם הראשון נברא ביום שישי, בראש השנה, א' תשרי, ו-י' בתשרי הראשון בהסטוריה היה ביום ראשון. אם כן, מה יותר מתאים מלקיים את ראש השנה ביום שישי ואת יום כיפור ביום ראשון כמו שהיה בפועל בזמן הבריאה!?

הסיבה שלא מקיימים את יום הכיפורים ביום ראשון היא, כי אם יום הכיפורים יחול ביום ראשון, עלולה להיות פגיעה בכבוד המת. לא ראוי להשאיר גופה של אדם שנפטר בערב יום הכיפורים שחל בשבת למשך יותר מדי זמן, וצריך מהר לקבור אותו, כדי שלא יהיה ביזוי כבוד המת! על כן, לא ניתן לקיים שני ימים בהם אסור לעשות כל מלאכה, דהיינו, שבת ויום כיפור. בשאר ימים טובים אפשר לקבור את המת באופנים מסוימים, ולכן ניתן לקיימו סמוך לשבת.

סיכום

ראינו את הטעמים לכלל "לא אד"ו ראש ולא בד"ו פסח". לא ניתן לקיים את ראש השנה ביום ראשון ואת פסח ביום שישי, שהם קשורים זה לזה, מפאת הצורך להימנע מכך שהושענא רבא, יום חביטת הערבובות, יחול ביום השבת. לא ניתן לקיים את ראש השנה ביום רביעי ואת פסח ביום שני, הואיל ותהיה פגיעה במצוות עונג שבת, ולא ניתן יהיה להכין אוכל נפש ליום השבת ביום הכיפורים שיחול ביום שישי. לא ניתן לקיים את ראש השנה ביום שישי, ואת פסח ביום רביעי, הואיל ואם יחול יום הכיפורים ביום ראשון יהיה אסור לקבור את הנפטר, ויהיה בכך ביזיון למת.